

VASİYETNAME-Yİ SİYASİ*

Keçecizade Mehmet Fuat Paşa
Çevrimyazı: Mehmet Kanar

Osmanlı eâzım-ı siyasiyyunundan [*büyük politikacılarından*] sadr-ı esbak [*eski sadrazam*] Keçecizade Mehmet Fuat Paşa merhumun Fransa'nın Bahr-i Sefid sevhilinde kâin [*Akdeniz kıyılarında yer alan*] Nis şehrinde bulunduğu zaman ve vefatından birkaç vakit mukaddem [*önce*] cennetmekan Sultan Abdülaziz merhuma hitaben yazıp irsal ve takdim eylediği vasiyetname-yi siyaside ki hafidleri [*torunları*] Hikmet Beyefendi tarafından ihda olunmuştur.¹

Padişahım,

Birkaç gün ve belki birkaç saatten ziyade ömrüm yoktur. Bu kalan müddeti de büyük ve mukaddes bir vazifenin ifasına hasretmek ve son efkârımı yani müddet-i medide-yi hizmet-i bâneket-i acizanemin esmâr-ı murru'l-mezâkını [*talihsizliklerle geçen uzun hizmet süremi acı meyvelerini*] zîr-i pay-ı sipihri'tilâ-yı mülûkanelerine vaz'eylemek [*padişahımın yüce ayaklarının altına sermek*] isterim. Rakîmem pîş-i nazar-ı hümayunlarına konulduğu hinde [*yazılarım gözüniüzün önüne koyulduğunda*] kulunuz bu dâr-ı fenadan el çekmiş bulunacağından artık bu kerecik ifadatıma havale-yi sem'-i itimat buyurulabilir [*ifadelerime güvenle kulak verilebilir*]. Derîçe-yi lahiden çıkan avaz [*lahit kapağından çıkan ses*] daima sıdk u sevabdan demsaz olagelmıştır [*doğruluktan ve sadakattan söz eder*]. Yed-i müeyyed-i hümayunlarına vedîa-yı ilahiye [*Tanrı tarafından padişahımın ellerine bırakılmış emanet*] olan makam-ı

* Cenova, Mizan Matbaasında tabolunmuştur. 1314.

¹ Arkadaşlarımızdan bazıları bu vasiyetnameyi başka bir menba'a atfetmek istiyorlarsa da elimizdeki nüsha-yı asliyyeye göre bu rivayet bîasıl ve esastır.

hilafetin şanı gibi muhataratı [*tehlikeleri*] dahi büyüktür. Vezaifini layıkıyla ifa etmek için zat-ı hümayunları gayet büyük ve mükedder bir hale her şeyden evvel ve herkesten ziyade vakıf ve câzim olmalısınız ki o hal Âl-i Osman devletinin muhatarada bulunmasıdır.

Cîrânımızın [*komşularımızın*] terakkiyat-ı serîaları ve ecdadımızın hataiyât-ı gayr-i müvecceheleri [*inkar edilmez hataları*] bugünkü günde bizi o derece buhranlı bir mevkiye ilka etmiştir ki bunun tehlike-yi azime ve mübremesinden kurtulmak için zat-ı hümayunları mâsebakla külliye kat'-ı rişte-yi tealluk ile [*geçmişle bütün bağlarını kopararak*] Devlet-i Aliyyelerini kesb-i kuvâ-yı cedide cihetine sevk ve tesrib buyurmaya mecburdurlar. Bazı nadan vatanperverler vesait-i kadime-mizle [*eski imkanlarımızla*] şevket-i kadimemizin kabiliyet-i iadesini [*geri döneceğine*] zat-ı şahanelerine inandırmak isterler. Zihî hata-yı vahîmü'l-âkibe [*ne kötü sonlu bir hata*], zihî affolunmaz hayal! Na'am [*evet*], eğer hemcivarlarımız [*komşularımız*] ecdadımız asrındaki hallerinde kalmış olsaydılar vesait-i kadime-mizle zat-ı hümayunları Avrupa'nın mer'iyü'l-hüküm [*hükümü geçen*] hakemi olmaktan âsân bir şey olamazdı. Amma sad hayf [*yüz kere yazık*] ki Avrupa'da şimdiki cîrânımız bundan iki yaz sene evvelki hallerinde değildir. Hepsi birden yürümüşler ve ileriye gitmişler ve bizi de pek geride bırakmışlardır.

Vakıa biz de yürüdük ve şimdi Devlet-i Aliyyeniz ecdad-ı izamları [*büyük ataları*] asr u zamanlarındaki heyet-i hükümetlerin mahrum olmuş oldukları esbab-ı malumata malik olduğunda şüphe yoktur. Fakat ne çare ki yalnız eski zamana nispetle görülen şu tefevvuk [*üstünlük*] asrımızın ihtiyacatına vefa etmek derecesine vasil olmaya daha çok mesafe vardır. Bugünkü günde Devlet-i Aliyyelerinin Avrupa kıtasında payidar olabilmesi yalnız eslaf-ı izamları [*büyük seleflerinin*] kuvvetlerine erişmek ve belki onları geçmek değil. Şimdiki hemcivarımızın kuvvetine erişmek ve belki onları geçmekle ancak hasıl olabilir. Muradımı daha ziyade izah ederim. Devlet-i Aliyyeniz İngiltere kadar kuvve-yi maliye ve Fransa kadar ulum ve maarife ve Rusya devleti kadar asakire malik olmadıkça selamette olamaz derim. Bizce çok terakki yine bir şey değildir. Devlet-i Aliyyece behemehal sair düvel-i Avrupa'nın vasil olmuş oldukları derece-yi terakkiyatın hasıl olması elzemdir.

Dünyanın birincisi olan memalik-i şahaneleri düvel-i Avrupa'dan herhangi olursa olsun, ona tefevvuk etmek esbabını belaganmâbelag camî'dir [*mümkün olduğu kadar çok sahiptir*]. Fakat buna ittisal [*erişmek*] mutlaka bir şartladır. O da bilcümle usul ve nizam-ı politikiye ve mülkiye ve hukukiyemizin tecdididir [*yeni-lenmesidir*]. Kurûn-i salifede heyetin selametini mucip olmuş olan birtakım usul ve kavanin vardır ki heyet-i içtimaiye-yi hazıracı [*günümüz toplumlarınca*] muzurdur. İnsan müstaid-i kemalat olduğu gibi istikmal-i esbab-ı içtimaiyesine çalışması dahi vazifesidir. Lehülhamd [*Şükürler olsun*] hilkat-ı beşeriyemizin şu muktezası ahkâm-ı diniye-yi İslamiyeye [*İslamın dini hükümleri*] dahi tamamiyle muvafıktır. Zira şer'-i mübin-i İslamiyet bu âlemde dünya ve ebna-yı dünyanın [*insanların*] ilerlemesine mahsus ne kadar hakayık-ı akliye ve hikemiye varsa, onları bizemeni-

him cami'dir [tümüne sahiptir]. Ve ne kadar bu din-i mübin namına heyet-i içtimaiyemizin terakki yolunda meşy ü hareketine [yürümesine] zincirbend-i muhalefet [muhalefetle bağlama] zu'm ve iddiasında bulunanlar varsa, asıl onlar dalalettedirler. Edyan-ı sairenin [diğer dinlerin] kâffesi birtakım lâyetegayyer ukûd [değişmez bağlar] ve mesail-i akayid ile mukayyed olup bunlar terakki-yi efkâr-ı beşeriyye [insanlık düşüncesinin ilerlemesine] nice asırlar hail olmuş iken yalnız şeref-i İslamiyet birtakım serair-i teslisiye [teslis sırları] ve masumiyet kaidelerinden azade olduğu cihetle bize alemin terakkisi ile beraber gitmeyi ve kâffe-yi tasarrufat-ı akliyemizi ilâgayrinnihaye tevsî ile [sonsuzca kadar genişleterek] "Utlubu'l-ilme velev bi's-sîn" [İlmi Çin'de olsa bile arayın] tenbih-i celilinde bize envâr-ı marifeti ta aksa-yı Çin ü Maçin'de bile aramayı talim eyler.

Ulum-i İslamiye ulum-i ecnebiyeden ayrı ve gayrı bir şeydir zannolunmak dahi caiz değildir. İlim birdir, hurşid-i cihanefruz [dünyayı aydınlatan güneş] gibi nurbahş-ı alem-i idraktır [idrak alemine ışık saçır]. Ve mademki itikadımızda İslamiyet bilcümle hakayık ve irfanın merkez ve mebedidir, mukteza-yı tecelliyat-ı ilahiye [ilahi tecellilerin gerektirdiği] mecusi ve İslam. Medine ve Paris neredede ebna-yı beşere nâfi yeni bir nesne icat ve ibda' olunur ve hangi kavimde bir marifet-i cedide zuhura gelirse, ona derhal İslamiyet mutasarrıf olmak emr-i tabîdîr [doğaldır].

Bu takdirce Avrupa'nın ibdâ'kerdesi olan [çıkarıldığı] kavanin ve vesait-i muamelat-ı cedideyi [yeni muamele araçlarını] istiare etmekliğimize hiçbir mani ve müzahim [engel olan] yoktur. Usul-i diniyemize dair epeyce tettebbuatım olduğundan hakikat-ı İslamiyye gayr-i muttali [bilgisiz] değilim. Varidat-ı hatır-ı fatırın tazammun edeceği [Akla gelebilecek olan] hüküm ve manaları bilecek kadar zihnimde huzur ve gûşayış henüz zail olmadığından terk-i dağdağa-yı dünya ile cenabı malikülmülke teslim-i emanet edeceğim bir zamanda velinimettime ve din ve vatanıma karşı mürtekib-i cinayet ve hıyanet olmayacağım bedihîdir [apaçıktır]. Binaenaleyh zat-ı hümayunlarına sadakat-ı vicdan ile yemin ederim ki şu Avrupa'dan alınacak her bir usul ve nizamat-ı cededede ahkâm-ı diniyemize kat'an ve katıbeten [kesinlikle] mugayeret [aykırılık] yoktur. Ve şunu dahi kasem ederim ki şevket-i İslamiyenin selameti işbu usul ve nizamatı bilâteehhür ittihaz [gecikmeksizin alma] ve ihtiyara mevkuf ve menuttur [bağlıdır]. Bunlarsız Avrupa'da hiçbir devletin bekası mümkün değildir.

Şunu dahi kasem ederek [yeminle] temin ederim ki devletimizin usulünü tebdil ve tahvil ederek mugayır-ı diyanet bir hareket ihtiyar olunmuş olmayacağından başka bununla kâffe-yi milel-i İslamiyye [İslam milletlerinin tümüne] ecdad-ı izamlarının en bülendiştiharının [ünlülüğünün] ibrazına muvaffak olamamış olduğu hizmet-i meşkûre ve meşrua ve makbule ve memduhayı ifa buyurmuş olacaktırlar... Teceddüd-i kuvamız [güç yenilememiz] emr-i mühim ve azimi birçok mesaili müstemildir ki bunların tafsiline kuvama müstevli olan za'fın [başımıza gelen zafiyetin] ve müddet-i bakiyye-yi hayatımın müsaadesi yoktur. Fakat zat-ı hümayunları muhibb-i sadık bir birader-i gayr-i mufariki [ayrılmaz kardeşi] olduğum zat-ı âlikadr gibi

bir kârgüzar-ı devlete maliktirler ki o zat Devlet-i Aliyyelerinin necat ve selametini ne esbab ve vesaitin vücuduna mevkuf olduğuna herkesten ziyade vakıftır. Hemen Cenabı Hak o vücud-i nadirmevcudu pek çok zaman efendimize bağışlasın. Zat-ı hümayun-i şahanelerine bir şey arz etmemişimdir ki, o buzurcmıhr-i huredkâra [akıllı vezire] danışıp tasvibini istihsal etmemiş olayım. Bir büyük padişahın hüsn-i nazar ve itimadı vükelasına daima bir kuvvet-i taze verdiğinden müşarünileyh [adı geçen] bilcümle vusuk ve emniyeti şahanelerine mazhar olmalıdır. Zat-ı şahanelerine şunu dahi tavsiyeye cesaret ederim ki hizmet-i Devlet-i Aliyyelerine vakf-ı nefis etmiş [kendini adanmış] öyle bir hayırhah [iyiliksever] bendelerinin dirayet-i müsellemesi vukufsuz rüfekasının tas'ibatına [arkadaşlarının güçlük çıkarmasına] uğramasın. Zira ârâ-yı saibe ve hakikatbînânesi [isabetli ve gerçeği gören görüşleri] mansıb-ı idrakten mazul adamlarla beraber gitmek mecburiyetinde bulunmaktan ziyade müşarünileyhi meftur edecek [umutsuzluğa düşürecek] bir şey olamaz.

Münasebat-ı hariciyemiz üzerine çend [birkaç] kelime arzetmeliyim. Devletimizin bu cihetle olan vazifesi sahihan güç ve ye's verecek bir haldedir. Düşmanlarımızı yalnız mukavemete adem-i kifayetimiz cihetiyle ecnebi dost ve müttefik aramaya mecburuz. Bunların da yekdiğeriyle olan muhasede ve muhasama [kıskançlık ve düşmanlık] ve zaten haksızlıklarıyla beraber kuvvet ve kudretleri bizi tarifi nakabil bir hal ve mevkiye getirmiştir ki edna [en küçük] bir hukukumuzu muhafaza etmek ecdadımızın birkaç padişahlık memleketi zapt u teshire sarfetmemiş oldukları kuvvet ve himmete muhtaçtır.

Müttefiklerimiz içinde İngiltere devleti birinci tabakadadır. İngiltere'nin politikası, dostluğu, kavanin ve nizamı gibi metindir. Devlet-i müşarün ileyhanın [anılan devletin] bize ettiği ve edeceği büyük hizmetlerinden hiçbir vakitte bizce istiğna kabil değildir. Her ne zuhur ederse etsin dünyanın en mutasallıb [sert] ve celilülâsâr [büyük eser sahibi] bir kavmi olan İngiliz milleti bizimle ittifak etmekte daima diğerlere müsabık olacağı gibi daire-yi ittifakımızdan dahi her halde en geride kalacağı umur-i bedihiyedendir. İngiltere'nin bizi terk etmesini görmektense eyalatımızdan birkaçını elden çıkarmak kullarınca ercah [tercih edilir] ve evladır.

Fransa devleti nihayet derece hatırı gözetilecek ve ele alınacak bir müttefiktir. Bu da yalnız bize bir suret-i müessirede iane etmekte muktedir olduğu için değil, belki bize sinan-ı helaki [öldürücü mızrağı] uzatabilmesi havf ve mütalaasına mebnidir. Fâris-i meydan-ı dilaverî olmakla [cesaret meydanında at koşturmakla] şöhratgir-i âlem olan millet-i müşarün ileyhanın ef'âlinde [eylemlerinde] garaz ve ivazdan ziyade sevk-i vicdanına ittiba etmek adeti ve düşmanlarında bile velvele-yi hüsn-i sayt u şân [iyi şöhrat bırakma] ve uluvv-i efkâra [yüce fikirlere] meyil ve incizabı mukteza-yı mizacıdır. Bu cihetle öyle bir fütüvvetkâr milletin çare-yi muhafaza-yı ittifakı efkârıyla beraber gitmek ve hem de dîde-yi tasavvur ve tahayyülüne görünecek âsâr-ı terakkiyat meydana getirilmekle hasıl olur. Fransa bir kere devamızdan meyyus olursa bize muzur suver ve tedabire [şekillere ve tedbirlere] meyil ile himayeye pişva olarak kârımızı itmam edeceğinde [işimizi bitireceğinde] şüphe yoktur...

Avusturya devleti Avrupaca olan alakaları gailisiyle mukayyed olduğu cihetle şimdiye kadar memalik-i şarkiyeye olan nüfuzunu tahdide mecbur olmuş ve Kırım Muharebesi esnasında dahi pek büyük bir hatada bulunmuştu. Devlet-i müşarün ileyha Almanya ittihamı dairesinden çıkarıldığı cihetle ba'dema [bundan böyle] dahiye-yi şimaliyeyi [kuzeyindeki belayı] daha ziyade çeşm-i im'anla göreceğinden ve muhataranın Devlet-i Aliyyeye ne kadar mübrem ise kendisince dahi o rütbe muhakkak olduğuna kesb-i yakin edeceğinden [emin olacağından] ve Viyana kabinetosunun politikası ru'yet ve metanetle idare olundukça Avusturya devleti Devlet-i Aliyyenin daima bir müttefik-i tabîsi olacağına şüphe yoktur. Hıttı-yı şarkiyenin [doğu topraklarının] yüz senedenberi asayişini ihlal etmekte olan ve cümlelerin malumu bulunan büyük fenalık Avusturya devletinin bilfiil ittifakı ve düvel-i garbiyenin dahi devlet-i müşarün ileyhaya iltihakı ile defolunabilir.

Prusya'ya gelince, devlet-i müşarün ileyha bu ana değin mesail-i şarkiyemiz hakkında külliyyen bir hal-i bıkaydîde [kayıtsızlık halinde] bulunmuştu. Acül bir politikaya ittiba ederek [izleyerek] Almanya'yı birleştirmek emel ve tasavvuru uğrunda bizi feda etmesi melhuzdur. Fakat temenni olunan ve er geç zuhura geleceği bedihî olan ittiham hasıl olduğu gibi Almanya dahi sair düvel-i garbiye derecesinde mesele-yi şarkiyede alakadar olduğunu derk ve hissedeceği baîdülihtimal [uzak olasılık] değildir. Allah vere de Avusturya'nın muhallefatına Rumeli kıtasında kâin [yer alan] eyalatımızı çânaçar istilaya düşmanlarımızı sevk ile varis olmak daiyesinde bulunmuş olmaya. Sevk-i kelam bahsi bittabi düşmanımız olan Rusya devletine intikal ettirir. Devlet-i müşarün ileyhanın şarka doğru tevessü'ü [genişlemesi] moskoluğun [Moskofluğun] hasayis-i mübremesindendir [kaçınılmaz özelliklerindedir]. Ben de Rusya ministrosu bulunmuş olaydım Kostantiniye'yi fethetmek için cihanı tarümar ederdim. Rusyalıların etvar-ı tasallutkâranelerine [istilacı tavırlarına] ızhar-ı taaccüb ve şikayet etmemeliyiz. Vaktiyle kayasire-yi Kostantiniye [Bizans kayzerleri] devletine ettiğimizi şimdi onlar bize bir tarz-ı âharda [bir başka şekilde] yapıyorlar. Moskolanın tecavüzatından kendimizi muhafaza için yalnız hukukumuza istinad etmeklik ayn-ı gaflet ve mahz-ı hiffettir [gafletin, hafifliğin ta kendisidir]. O tarafça bize lazım olan şey başlıca kuvvet-i kahiredir. Bu da iade-yi hayatına çalışılan bizim tâb ü tüvanı [takati] kesilmiş eski kuvvetimiz değildir. Belki müteahhirînin [sonraki nesillerin] tahkikat ve keşfiyat-ı ilmiyeleriyle bütün milel-i Avrupanın ellerine verdikleri yeni ve dayanılmaz kuvvettir. Çar Deli Petri zamanından beri Rusya devleti muhayyir-i ukul [akıllara durgunluk vreen] terakkiyat icra edip memalikingde yapılmakta olan demiryolları kariben [yakında] kuvvetini on katına iblağ eyleyecektir [çıkaracaktır]. Kullarına en ziyade dehşet veren şey Avrupa milletlerinin umum ve ekseri Rusya'nın tecavüzat-ı âtiyesine yavaş yavaş tahammülle ülfet ediyor gibi görünmesidir. Merkez-i Asya'da cereyan etmekte olan vukuat hakkında İngiltere'nin suret-i bıkaydîde görünmesi kullarını derya-yı hayret ve haşyete saldıgı gibi eyalat-ı Kafkasya'nın teskin-i ihtilalatı [kargaşalıkların yatıştırılması] üzerine Rusya devletinin mevki'ince hasıl olan tahavvül-i azim [büyük deği-

şim] dahi fevkalade mucib-i hadşe-yi derun olmaktadır [*içime korku düşürmektedir*]. İşte şu mütalaalara mebni Hüdaneğerde [*Allah göstermesin*] Rusyalının bize en şiddetli hücumu Anadolu kıtasına doğru olacağı kullarınca şaibe-yi ıstibahtan beridir [*yanılgıdan uzaktır*].

Bu cihetle bilcümle himem ve ikdam ve muvaffakiyetencam-ı şahaneleri [*padişahının bütün himmeti, girişimleri*] kuvve-yi berriye ve bahriyemizin tanzimi cihetine matuf ve masruf buyurulmalıdır. Kim bilir müttefiklerimiz her vakit imdadımıza yetişmeye muktedir olabilirler mi? Avrupaca dahili bir gaile ve Rusya'da bir Bismark zuhuru âlemin halini değiştirebilir. Devletler de hatadan müberra olamadığını teslim ederim. Ve bunlar herkesten ziyade nakayis ve hataya müpteladır diyebilirim. Fakat dünyada usul-i hükümet-i cebriyenin en mühiş ve mehûfu [*korkuncu*] olan Rusya devleti yüz milyon barbarın başına geçip bunları medeniyetin tehiyye ve i'dad eylediği esliha [*silahlar*] ile teslih ve teçhiz ederek her adamda Fransa cesametinde bir eyalet ve emaretin nam ü nişanını sahife-yi alemden mahv u nâbud ve bir taraftan İslavlık ittihadı efkârıyla Avrupa'nın esas-ı istiklaliyetini [*bağımsızlık temelini*] rehîn-i indiras etmekle beraber arasına dahi sulha aşk u muhabbetinden ve fütuhât-ı cedideye sahihan ve halisen adem-i rağbetten laf-ı güzafa şayan-ı istiğrab [*garipsenecek*] bir kayıtsızlıkla ızhar olunan içmaz ve müsamahanın [*göz yumma ve hoşgörünün*] sır ve hikmet-i belîgasını tefehhüm [*anlamak*] akl-ı kasıranemce bir türlü kabil olamıyor.

Rusya bahsi kelamı bittabi İran devletine de intikal ettirir. Fitne ve heyecandan gayr-i hâlî [*uzak olmayan*] ve şilik taassubu ile müşemmak [*dolu*] ve mâli olan İran devleti cemî' zamanda [*her zaman*] a'dâmızın muin ve yaveri [*düşmanlarımızın yardımcıları*] ve Kırım Muharebesinde dahi Rusya'nın hemahenk ve kafadarı olmuştu. Ol vakit niyyat-ı hasmanesini [*düşmanca niyetlerini*] fiile çıkaramayışı dahi mücerred düvel-i garbiye ile diplomasiyasının tedabir-i müteyakkizaneleri [*teyakkuz halindeki tedbirlerinin*] eseridir. Bugünkü günde büsbütün Petersburg kabinetosunun fermanberidir [*itaatkârdır*]. Devlet-i Aliyye harekâtında serbest ve muhtar oldukça nadan ve natüvan [*güçsüz*] ve itibarsızlıkla sahib-i unvan olan İran bizimle muaraza çıkaramaz. Fakat Rusya ile aramız bozulduğu gibi politikaca bu devlete mutavaatkârlığı [*boyun eğmesi*] ve hususiyle Devlet-i Aliyyeye olan adavet ve hasedi eseri olarak riayet-i hatırına her ne denli çalışılsa yine en kavî düşmanımız sırasında bulunacağı bî-ıstibahtır [*kuşkusuzdur*]. Şükürler olsun ki Devlet-i Aliyye idare-yi vahşiyane altında ezilmiş ve dava-yı saltanat eder ümeranın dest-i keşmekeşlerinde kalmış olan ve her taraftan birtakım akvam-ı sünniye ile muhat olan Acemistanı daire-yi hürmet ve edepte tutabilecek kuvve-yi maddiye ve maneviyeye maliktir. İran tarafında Asyaca olan menafiimize müteallik [*çıkarlarımıza ilişkin*] ve bizce külliye mechul birkaç muğlak meseleler vardır ki bunları zat-ı şevketsimat-ı hazret-i padişahîlerine [*yüce padişahımıza*] yalnız Âlî Paşa bendeleri tarif ve takrir edebilirler.

Yunanistan'ı da unutmayalım. Vakıa Yunan devleti haddizatında bir şey demek değilse de bir hasım devlet elinde müz'ic [*rahatsız edici*] bir alet olabilir. Avrupa

şuarası devlet namına bu zıll-ı bîcîsim [*cismi yok gölge*] hükümeti bir mısra-ı nâberceste-âsâ [*seçkin olmayan bir mısra*] bilbedahe mecmua-yı heyet-i düvele yazdıkları vakit bundan iki bin sene evvel münkariz olmuş [*çökmüş*] bir millet ihya ediyor zannetmişlerdi. Fakat “Omeros” ile “Aristo”nun kademnihade-yi mehd-i vücud oldukları [*dünyaya geldikleri*] memleketin eski saltanatını iade edelim derken bir büyük fitne ve şakavet ve haydutluk ocağı uyandırdılar. Vakıa Devlet-i Aliyye Rum tebası içinde dirayetkâr memur bulabilirse de Rum milletinin mukteza-yı tıynet-i asliyeleri Devlet-i Aliyyeye daima adavet üzere bulunması emr-i tabiidir. Herçend [*her ne kadar*] eski Yunanlıların satvet-i kadimeleriyle şimdiki Rumların bulunduğu zamanın mabeynini [*arasını*] bir uzun müddet-i fâsıl [*ayırıcı süre*] ve bu müddette kavm-i mezkur eski hasletini kaybederek ahlak ve terbiyece mezlaka-yı cehalet ve nadanîye [*cehaletin kaygan yatağı*] nazil olmuş ise de mukteza-yı gurur-i mecnunaları [*çılgınca gururlarının gereği*] nezd-i ûlunnühâda [*akıl sahiplerince*] kadri kedisindenberi şikeste ve dûn [*kırılmış ve düşük*] olan ve devlet-i şarkiyeyi bir zaman daha iade etmek ümidinde kalabilirler. Mağrur ve mütelevvin [*renkten renge giren*] işbu kavm-i müstahikkü'l-levmin [*kınanmayı hak etmiş kavmin*] teşebbüsât-ı hasmanesinden bizi yine kendi kibir ve nahvetleriyle ahali-yi şarkiyeyi günden güne kendilerinden tenfîr ve tebrid eden [*nefret ettirip soğutan*] hodpesendî ve enaniyetleri [*kendini beğenmişlikleri*] vikaye edecektir [*koruyacaktır*]. Mütalaat-ı mesrudeye binaen [*yukarıda ele alınan görüşlere dayanarak*] Devlet-i Aliyye Rumları mümkün mertebe sair teb'a-yı hristiyanîyesinden bir hal-i bîganegî ve tebâüdde [*yabancı ve uzak*] tutmalıdır. Ve alelhusus Bulgarları ne Rusya ve ne katolik kiliselerine meylettirmeksizin Rum kilisesinin ribka-yı esaretinden [*esirlik bağından*] tahlis etmelidir [*kurtarmalıdır*]. Ve bir de Bâbîâlî Ermenilerle Rum kilisesinin içtima ve ittihadı yolunda edilecek entrikalara hiçbir vechile iğmaz ve müsamaha etmemelidir. Ve belki teb'a-yı hristiyanîye içinde efrad-ı beşeri rehâbînin [*rahiplerin*] tesir-i nüfuzundan kurtararak birbirleriyle telif ve takrib eden [*uzlaştırıp yaklaştıran*] mu'tekedat-ı feylesofanenin intişarına [*filozofça inançların yayılmasına*] hizmet eylemelidir. Mamafih itikadımca Devlet-i Aliyye için muhassehatı en müsellemler olan politika devletin her türlü münazaa ve mesail-i diniye mâfevkinde [*üstünde*] bulunmasıdır... İdare-yi dahiliyemizde bilcümle himem ve mesaimiz ahali-yi şarkiyeyi teşkil eden anasır-ı muhtelifenin birbirlerine imtizaç ve ittihadlarıyla millet-i vahide haline konulmasına matuf olmalıdır. Bu ittihad hasıl olmadıkça devletimizin bekası bana bayağı muhal [*imkansız*] kabilinden görünür. Zira bu devlet-i cesime bundan böyle bilhas-sa ne Rumların ve ne Slavların ve ne de şu veya bu kavmin olamaz. Şark devletinin bekası ancak ahali-yi şarkiyenin ittihadıyla olur.

Bir büyük Almanya ve kırk milyon nüfusu hâvi bir Fransa ve hududu yed-i kudretle [*Tanrı'nın kudret eliyle*] yapılmış olan İngiltere gibi düvel-i muazzama [*büyük devletler*] mukteza-yı kuvve-yi kahire ve mamuriyet-i aleme faide-yi zahireleri bu kârgah-ı alemde bir zaman daha fermanferma-yı istibdat ve istikrar olabilirler [*istibdat ve istikrarı buyurabilirler*]. Fakat ne kendilere ve ne heyet-i içtimaiye-yi be-

şeriyeye hayrı olmayan Karadağ ve Sırp ve Memleketeyn [*Eflak-Boğdan*] ve mesela bir Ermeni devleti cihangirân-ı eslafın [*eski dünya padişahlarının*] eyâdi-yi keşme-keşlerinden [*keşmekeş çıkaran ellerinden*] erte ve yalnız kalmış birtakım kavmiyetlerdir ki bunlar bundan böyle gelecek mütegalibenin şikârı [*avı*] olmaktan ve bu cihetle ebna-yı beşerin terakkiyatına ve dünyanın sulh ve asayişine mazarrattan başka faydaları olamaz. Asrımızda teşekkülât-ı düveliye usul ve kaidelerinin payidar olmaya en kabiliyetlisi büyük büyük milliyetlerden mürekkep ve müteşekkil olanlarıdır. Bu cihetle devletimizi inkirazdan kurtarmanın çare-yi münferidi [*tek çaresi*] memleketimizde mevcut olan kavmiyet-i muhtelifeyi [*çeşitli etnik yapıyı*] ihtilaf-ı ayin ve mezhebe [*din ve mezhep farklılığına*] bakmayarak cedid ve vesî [*ge-niş*] ve metin bir esas üzerine yeniden tesis ve tanzim etmektir. Ve böyle bir usul müsavatın teb'a-yı hristiyanıyeye ebvab-ı menasıbı [*makam kapılarını*] küşad ey-lemesi [*açması*] tabîî olup bunda dahi bizce cidden ve hakikaten müşkülât vardır. Yakın vakitlere kadar kendilerini taht-ı itaatte tutan ribka-yı tahakkümden kurtulan hristiyanlarımız eski malik-i rıkaablarına [*efendilerine*] rekabet etmekle tekütaz ve isticalleri [*acele edip koşturmaları*] gün gibi zahir ve alelhusus Ermenilerin bu babda olan verziş ve inhimâk ve tehalükleri [*denemeleri ve düşkünlikleri*] cümleye faiktir. Binaenaleyh rüteb u memuriyetler hristiyanlarda yalnız ittihad-ı ebna-yı vatan [*vatan evlatlarının birliği*] kaide ve usulünü kabul edenlere hasrolunmalıdır. Kâffe-yi teb'a-yı hristiyanıyemiz ruhanî ve politikî iki diyanetle mütedeyyindirler. Devlet-i Aliyye bunların diyanet-i ruhanîyeleri hakkında külliyyen ittihaz-ı usul-i bîtarafî ile [*tarafsız davranarak*] bilcümle dikkat ve itinasını diyanet politikaları cihe-tine atfetmelidir. Çünkü bunların efkâr-ı politikîyesinde bekamızla telif ve imtizacı nakabil pek çok şeyler vardır. Vüzera-yı Devlet-i Aliyyeden birinin filan veyahut filan diyanette bulunmasında beis olmayıp fakat ittihad-ı ebna-yı vatan usulünün mugayırı olarak bir Bizantis devleti veyahut bir Van kraliyeti teşekkülünün taraftarı bulunursa. Çünkü bu makuleler hamiyetsiz adam demek olacaklarından, bunların memuriyetten def ve teb'idleri [*uzaklaştırılmaları*] derece-yi vücubdadır. Hülâsa bizce bir memurda aranılacak ebna-yı memleketin müsavatıyla vücud-i devlet ve vatanın vahdeti usulünü kabul ve tasdiktir.

Ancak bu usul-i mehasinşumulün [*güzel yöntemlerin*] hamil olduğu esmâr-ı nâfia ve muhayyirülükûlû [*yararlı ve akıllara durgunluk veren meyveleri*] iktitaf [*toplama*] Devlet-i Aliyye ve memalik-i şahanelerinde ihkak-ı hukuk madde-yi mutenabihâsının [*özen gösterilecek maddenin*] mihver-i layıkında cereyanı için mehâkimin [*mahkemelerin*] ıslah ve tanzimine sarf-ı nakdîne-yi ihtimama muhtaç ve mütevakkıftır. Vakıa bu, emr-i asîrdir [*güç iştir*]. Fakat vücub ve ehemmiyeti müstağni-yi tefsirdir [*yorumu gerek yoktur*]. mehâkimin tanzimiyle usul-i ihkak ve teb'a ve zîrdestan-ı padişahîlerinin [*padişahın tebası ve elinin altında bulunanların*] mal ve canı bir emniyet-i sahiha altına alındıktan sonra Devlet-i Aliyyelerinin en birinci derecede mütehattim-i zimmethimmeti olacak [*himmetini gerektirecek*] tedbir turuk ve maâbirin [*yolların ve geçitlerin*] teksir ve tevfidir [*çoğaltılmasıdır*]. Memalik-i şahanelerinde

dahi Avrupa memalikinde olduğu kadar demiryollar vücuda geldiği gün zat-ı maâlisimât-ı cenab-ı mülûkanelerinin dünyanın birinci devletinin padişahı olmuş olacakları varest-e-yi kayd-ı beyandır. Heyet-i içtimaiye-yi beşeriyenin esas-ı mücerred-i devletlerde maddi ve manevi her türlü uluvv-i şan ve menziletin menşe ve mefîzi [kökeni ve feyiz kaynağı] olan ve bu cihetle ehemmiyeti tabir ve tarife gelmeyen bir madde dahi maarif-i umumiye-dir. Donanma, asker, mülk hepsi bununla kaim olup böyle bir esas-ı kavî olmadıkça ne kuvvet, ne istiklaliyet, ne hükümet ve ne de devam-ı feyz ü terakki, elhasıl hiçbir şey tasavvur edemem.

Ahkâm-ı diniyemizin bu derece hüner ve maarifperver olmasıyla beraber birçok esbaba mebn-i memleketimizde maarif pek geride kalmıştır. Halbuki bizde mevcut olan bîhesap medaris [sayısız okul] ve idareleri için bilâfaide sarf ve itlaf olunmakta olan lâtuhsa mebalîğ [büyük miktarda para] bir büyük usul-i maarif-i umumiye-yi milliye teşkili için elimizde hazır ve tükenmez bir sermayedir. Bununla şu tasavvur-i hayrı hayyiz-i fiile çıkarmaya [hayırlı düşüncüyü gerçekleştirmeye] muvaffak olmadıysa bu da mücerred mütevaliyüzzuhur [sürekli karşıma çıkan] birtakım esbab-ı mania hayluletime mebnidir [üstüste karşılaştığım engellere dayanmaktadır]. Dünyada bundan şanlı ve müsmir [verimli] bir hizmet daha tahayyül olunamayacağından bu yolda ahlafımın muvaffakiyetini temenni ederim. Yukarıdan beri arzylediğim mülâhazattan dolayı ihvan denmek ekserinin bana mübalatsızlık [özensizlik] isna-dıyla arkamdan ta'n ve teşnî' edeceklerini [suçlayıp kınayacaklarını] biliyorum. Onlar benim ne efkârımı ve ne de lisanımı anlayabilecek bir halde bulunmadıklarından bence mazurdurlar. Fakat korkarım ki bir gün "Bana kâfir diyenin kendide iman olsa / Dinime ta'n edecek bari müselman olsa" beytinin sırrı hakkımda zahir ve bu yolda bana ta'nendaz olan [suçlamada bulunan] cahil sûfilerden ziyade müslüman müte-deyyin olduğumu ve İslâmın selameti uğruna feda-yı can edenlerde bile kulunuz kadar çalışmış kimse olmadığı ve eğer iş onlara kalsa bizi mutlaka kenar-ı tehlikeye getireceklerinde şüphe olmadığı sabit ve bahire olursa da havfım [korkum] bu ki o zaman iş işten geçmiş olmaya.

Her türlü kavanin-i ilahiye ve beşeriyenin bize talim eylediği birinci vazife muhafaza-yı zatiye kaidesi olup kullarının dahi müteşebbis-i icrası olduğum ıslahatta şevket-i İslamiyenin beka ve muhafazasından başka hiçbir maksat ve matlah manzurum olmadı. Şu kadar ki bekamızı öyle birtakım İsrailiyata alel'amyâ [körükörüne] itikat etmekte aramayıp Hak celle ve alâ hazretlerinin gerek bu ümmet-i merhumeye ve gerek milel-i saireye bahş ve atâ-yı ilahîsi [ilahî bağıışı] olan envar-ı ilm ü marifet yolunda taharriye çalıştım. Dest-i ra'sedar [titrek elim] bundan ziyade yazmaya bî-iktidar olduğundan bu kadarla hatm-i kalam eder...

Ve hasbelbeşeriye [insan olması dolayısıyla] müptela olduğu nakayisle [eksikliklerle] beraber ebna-yı cinsine ve sa'y-yı mürettebe-yi hayra [sürekli iyilik yapmaya] çalışmaktan bir an hâlî [uzak] olmamış olan haml-i sakîl-i gavail [olayların ağır yükü] altında bilâtehassür ve bâkemâl-i teslimiyet ve tevekkül mümin-i muvahhid olarak terk-i libas-ı müsteâr-ı hayat eden [hayatın eğreti giysisini terk eden] bir bende-yi fe-

laketzedenin hatıra-yı dem-i vâpesîni [*son nefeste hatırına gelen*] olan işbu lâyiha-yı müstmendanesinin [*acizane raporunun*] nezd-i merhametvefd-i hazret-i mülkdarîlerinde [*padişahının merhametli katında*] is'âf [*değerlendirilmesi*] ve kabule sezâvar [*layık*] buyurulmasını istirham eylerim.

Hitam [*Son*]